

Posledních 15 let znamenalo pro náboženství prudký sestup. Už fakt, že přestalo být ideologií, o níž se společnost opírá, že bylo důsledně zatlačeno do soukromé sféry, znamená velmi mnoho. Zhroutila se všechna vnější moc a uměle udržovaná prestiž, padlo přesvědčení, že ctihodnost člověka je nerozlučně spojena s nějakou církví a že neobjevit se v neděli v kostele je společenským prohřeškem. To však postihuje náboženství jen zdánlivě – odpadlo to, co se za náboženství vydávalo, co na sebe bralo vnější slupku víry, ale vírou nebylo. Pokud by se proces zastavil na tomto stupni, šlo by „očistění“ náboženství jenom k duhu.

Náboženství však bylo zasaženo hlouběji, ve své podstatě. Započal proces likvidace všech společenských podmínek, které náboženství produkuje jako svoji nezbytnou zplodinu. Padla poslední sociálně ekonomická formace, která se bez něho nemohla obejít. Daly se do pohybu masy, dobyly zásadního úspěchu vítěznou socialistickou revolucí. Nabyly sebedůvěry a vytkly si další cíle. Náboženství v nich nebylo obsaženo, nemělo zde místo. Když se lidé s náboženstvím setkávali, bylo obvykle praporem na druhé straně barikády. Stávalo se tak lidem stále cizější a zbytečnější.

Tyto skutečnosti jsou tak zřejmé, změna váhy náboženství v našem životě tak nápadná, že mnozí je počali považovat za definitivně vyřízenou záležitost. Skutečnost však zdaleka není tak růžová. Náboženství je dosud jak u nás, tak i v ostatních socialistických zemích faktorem, s nímž se musí počítat.

Po náporu, který pro náboženství znamenala první porevoluční léta, se situace relativně stabilizovala, církve se zorientovaly a pokoušejí se najít své místo v nové situaci. To, o co se v minulosti náboženství opíralo, padlo. S tím také padlo v náboženství to, co se bezprostředně opíralo o minulost. Chceme-li proti

němu vést dál účinný boj, nemůžeme již útočit jen poukazem na to, čím bylo. Musíme se soustředit na to, čím je. Je tím, co odráží, na co odpovídá.

Prakticky každá studie, která byla věnována existenci náboženství v socialistické společnosti, vycházela z charakteristiky náboženství jako přežitku ve vědomí lidí. Téměř stejně všeobecný však byl i nedostatek teoretické analýzy toho, co si pod tímto pojmem máme představovat. Jako přežitek je obvykle označováno něco, co přetrvává ve vědomí a postojích lidí z minulých dob, co odráží výhradně minulou skutečnost a nemá oprávnění své existence v současném světě.

V posledních letech se častěji objevily pokusy hledat příčiny přežívání náboženství i mimo osudové působení zákona o zaostávajícím vědomí. Bylo poukázáno na význam válečného napětí pro udržování náboženství a uvnitř socialistické společnosti na některé skutečnosti, které zpomalují jeho ústup a umožňují, že se v jistých mezích udržuje. Jsou spojovány se stupněm vývoje socialismu (existence zbytků malovýroby, existence dvou forem společenského vlastnictví, stavem hmotné a kulturní úrovně). Zůstává však jako základní přístup přesvědčení, že po pádu kapitalismu ztratilo náboženství jakýkoliv *raison d'être*, je anomálií, že sem nepatří.

Je nesporné, že dnem, kdy proletariát převzal do svých rukou moc, historicky končí epocha vlády nadpřirozených sil nad lidskou duší, počíná proces odumírání náboženství. Tento proces byl připravován již dlouho s teoretickou kritikou náboženství, která byla dovršena poznáním jeho společensko-lidské podstaty v díle Marxe a Engelse. V oblasti teorie marxismus začíná kritikou náboženství, náboženství kritikou marxismu končí. V rovině společenské skutečnosti je bodem zvratu socialistická revoluce.

Historický smysl událostí se však nekryje s plnou realizací všech významů,

kteřé jsou v něm obsaženy. Záměna těchto věcí znamená neoprávněný posun, který rodí nebezpečné iluze i deziluze, zaměňuje přítomnost za budoucnost, úkol za výsledek, proces za stav a znesnadňuje tak uskutečnění toho, co pokládá za dosažené.

Chápeme-li odumírání náboženství jako proces, který je prakticky zahájen socialistickou revolucí, musíme si teoreticky ujasnit, jaké podmínky vyžaduje jeho završení. Precizně je vyjádřil Marx v I. díle Kapitálu. „Náboženský odraz skutečného světa může vůbec zmizet teprve tehdy, až vztahy praktického všedního života se lidem začnou jevit jako průhledné a rozumné svazky lidí mezi sebou a přírodou. Podobá společenského životního procesu, to jest materiálního výrobního procesu života, shazuje ze sebe mystický mlžný závoj teprve tehdy, až se stane produktem svobodného společenského sdružení lidí a bude pod jejich vědomou plánovitou kontrolou. K tomu je však nezbytně nutný určitý materiální základ společnosti, čili řada určitých materiálních existenčních podmínek, které jsou opět samostatným produktem dlouhého a bolestného vývojového procesu.“ (Kapitál I, str. 97.) Dosáhli jsme již toho stupně vývoje nebo ještě v té či oné formě mohou do našeho života zasahovat „cizí síly“?

Je nesporné, že vztah mezi člověkem a přírodou — aspoň v naší kulturní oblasti — je v *podstatě* vyřešen. Přírodní faktory zasahují do procesu výroby nepatrnou měrou, a to ještě zprostředkovaně. Jedině biologický fakt smrti individua můžeme pokládat za přírodní zákonitost, která zasahuje do životních osudů lidí právě tak drasticky jako v dávnověku.

Poněkud rozdílně vyhlíží situace, zamyslíme-li se nad složitým souhrnem vztahů lidí mezi sebou, stupněm zvládnutí společenského životního procesu, o němž hovoří Marx.

Čeho jsme již bezpečně dosáhli na cestě k tomu, aby náš socialistický stát byl svobodným společenským sdružením lidí, majících pod vědomou plánovitou kontrolou materiální výrobní proces života? Bylo toho učiněno hodně a jen slepý by to mohl popírat. Podařilo se nám zlikvidovat třídní antagonismus, zbavit vykořisťovatele moci; vyvlastnili jsme jim výrobní prostředky; rozbili jsme kapitalistický stát a nastolili vládu dělnické třídy; odňali jsme

bývalým pánům prostředky masového ideologického působení na občany této země. Zespolečenštili jsme výrobní prostředky a odevzdali je do rukou státu nebo družstevních kolektivů. Plánujeme národní hospodářství, určujeme dlouhodobé trendy jeho vývoje. Na základě toho se rodí nový vztah k práci, nová socialistická morálka. Prakticky jsme překonali kapitalistické formy odcizení.

Jsou tím splněny podmínky, kdy podle Marxe může vůbec zmizet náboženský odraz skutečného světa? Bezpodmínečně kladně by bylo třeba odpovědět na tuto otázku tehdy, kdyby:

- provedené vyvlastnění kapitalistických výrobních prostředků socialistickým státem a združstevnění výrobních prostředků malovýrobců automaticky znamenalo ovládnutí výrobních prostředků společností;

- existující plánování výroby znamenalo bezpečné dosahování všech chtěných výsledků;

- likvidace antagonistických tříd znamenala vytvoření průzračných vztahů mezi lidmi;

- ustavení socialistického státu znamenalo vytvoření svobodného společenského sdružení lidí;

- nový socialistický vztah k práci značil proměnu práce samé v tvůrčí akt sebeuskutečňování člověka;

- odstranění jedné historické formy odcizení bylo naprostou a dovršenou likvidací odcizení ve všech možných podobách;

- likvidace podstatné funkce náboženství znamenala likvidaci jeho podstaty. Zdá se, že podobné ztotožnění by bylo v rozporu s leninskou strízlivostí, že by znamenalo záměnu přítomnosti za budoucnost, ideálu za skutečnost, normy za reálnou praxi, zvláštního za obecné, funkce za podstatu, podmínky za realizaci. Není-li mezi těmito korespondujícími dvojicemi totožnost, musíme buď provést důkaz, že se Marx mýlil, nebo připustit, že společenské podmínky pro vymizení náboženství nejsou plně dosud realizovány.

Jako by bylo ukvapené ztotožňovat, bylo by i nesprávné absolutizovat rozdílnost. Uvedené dvojice jsou výchozí a konečné stavy v procesu, který počíná socialistickou revolucí a ústí do rozvinuté komunistické společnosti. Nacházíme se uvnitř

tohoto pohybu. Každým dnem se mění vzdálenost od obou pólů. Je to proces vznikání nových vztahů a nových kvalit a současně i proces odumírání řady institucí a forem vědomí, proces, v němž pozbývá oprávněnosti většina kategorií, jimiž jsme postihovali pohyb oddělených sfér třídní společnosti.

Termínem odumírání označujeme různé diametrálně odlišné procesy. (Jiné jsou například zákonitosti odumírání socialistického státu a jiné zákonitosti odumírání náboženství.) Společné, co termín vyjadřuje, je skutečnost, že se tento proces nedá zaměnit aktem likvidace, že se nedá uskutečnit, kdy se komu zlíbí, že do něho nemůžeme násilně zasahovat, nemá-li se narušit. Nedá se uspišit tlakem na tu oblast, v níž probíhá, ale jen soustavným rovnoměrným rozvíjením všech stránek společenského života. To samozřejmě neznamená, že bychom jej měli ponechat samovolnému vývoji, nevšímát si jej a čekat, až se to poddá samo. Jakákoli možnost ovlivňovat skutečnost je však podmíněna její znalostí. Proto sociologický výzkum nemá jen teoretický význam a není také jen zajímavou historickou dokumentací své doby (ačkoliv kdyby plnil „jen“ tyto funkce, měl by plné oprávnění na svoji existenci), ale je současně předpokladem účinného úsilí o přetváření společnosti. Jeho výsledky jsou cenné nejen tehdy, když nám odhalí nové skutečnosti, o nichž jsme dříve neměli tušení, ale i tenkrát, když nám prověří poznatky, které jsme až dosud vyvozovali buď dedukcí z teorie socialismu, nebo evidovali zkušeností z každodenní praxe.

Podtrháváme-li teoretický i praktický význam sociologických výzkumů, bylo by současně nebezpečné vzbuzovat iluze o sociologii jako všeléku. Žádný jednotlivý výzkum není s to odpovědět na všechny stránky problematiky, kterou zkoumá a tím méně dát okamžitý neomylný recept na odstranění neduhů, které odhalil. Chce-li být seriózní, musí si přesně vymezit co chce a co je s to zjistit. Jinak se rozplizne a neukáže nic, nanejvýš ilustračně podloží apriorní teze náhodně sebranými čísly. Není tedy možno každý konkrétní výzkum soudit podle toho, co všechno bychom potřebovali a chtěli o dané věci vědět, ale podle toho, jestli splnil ty úkoly, které si kladl, obohatil něčím naše znalosti

a jestli vytvořil předpoklady k dalšímu hlubšímu zkoumání dané otázky.

Pro hlubší analýzu problémů náboženství v naší společnosti byla prvním — ale dosud nesplněným předpokladem znalost jeho vlivu na masy, jeho rozšíření v různých skupinách a vrstvách společnosti. Snažili jsme se tedy pořídit si určitý snímek společnosti, který by nám ukázal stav náboženství z tohoto hlediska a dále umožnil srovnání s předchozími léty a zachytil tudíž i pohyb religiozity. Uvedme si k této otázce několik výsledných fakt.

I. Stav religiozity

A. Rozšíření religiozity

Rozšířením religiozity rozumíme zjištění procenta věřících v celkovém počtu obyvatel.

Jako plně věřící je v našem výzkumu chápán občan, který věří v existenci boha a současně z této víry vyvozuje pro sebe praktické důsledky v tom, že se snaží dosáhnout kontaktu s nadpřirozeným světem — modlí se buď v soukromí nebo dochází do kostela či modlitebny. Jako ateista je v našem výzkumu chápán občan, který nevěří v existenci nadpřirozeného světa a nadpřirozených bytostí a tudíž se ani nesaží o žádný kontakt s nimi.

Jako nevyhraněný ve vztahu k náboženství je chápán občan, který v některých ukazatelích již ztratil charakter náboženského člověka, v jiných si udržuje myšlení nebo návyky religiozního charakteru (například člověk, který nevěří v existenci boha, ale připouští, že by snad mohl být. Nepřemýšlí o tom, byl-li Kristus vtěleným bohem a nepřipouští možnost posmrtného života. Ale občas se modlí a o velkých svátcích chodí do kostela).

Rozhodující pro určení je doba výzkumu.

Mezi dospělým obyvatelstvem Severomoravského kraje — od 20 let výše — je 30% ateistů, odpovídajících na všechny otázky o náboženství záporně (v tabulkách označení písmenem A);

30% plně věřících (v tabulkách označení písmenem B);

40% občanů nevyhraněných ve vztahu k náboženství (označení písmenem C).

B. Typ religiozity

Typem religiozity rozumíme stupeň vázanosti na tradiční organizované formy náboženství, jeho dogmata a normy.

Do skupin podle typu religiozity byl občan zařazen námi na základě vlastní výpovědi o sobě samém. Výpověď není ověřena ani pozorováním ani svědectvím jiných osob o něm. Pro zařazení byl určující soubor odpovědí na 15 základních otázek, zaměřených k náboženské víře a k náboženskému životu.

Bylo zjištěno, že z celkového souboru plně věřících občanů je 29% věřících, non-konformních s jakýmkoliv z existujících u nás náboženských vyznání. K tomu, aby byl občan začleněn do této skupiny, stačilo splnění dvou podmínek: 1. aby věřil v nadpřirozenou bytost nebo nesmrtelnost duše; 2. aby aspoň někdy se modlil nebo navštěvoval shromáždění věřících za náboženským účelem (v tabulkách označení písmenem alfa).

48% věřících je církevně konformního typu, uznávají základní obsahy křesťanské víry, plní závazné povinnosti člena té které církve. Pro zařazení do této skupiny bylo třeba kladné odpovědi v 11 ukazatelích. Brali jsme zřetel na rozdíl, který v praxi vždy existuje, mezi ideální normou příslušníka určitého vyznání a reálně existující praxí. Vycházeli jsme z praxe a považovali jsme i nepravdivelné, občasné a u některých povinností (například přístup ke svátostem) i výjimečné plnění za dostačující pro zařazení k tomuto typu. (V tabulkách označení písmenem beta.)

23% je věřících církevně konformního typu, pro něž je náboženství centrální hodnotou a základní životní orientací. Pro zařazení k tomuto typu bylo třeba kladné odpovědi na 15 otázek (v tabulkách označení písmenem gama).

C. Příslušnost k jednotlivým denominacím
Z celkového počtu dospělých obyvatel Severomoravského kraje 58% se pokládalo za členy církvi, 42% se nepokládalo za člena žádné církve.

K jednotlivým denominacím se hlásí:

44% k římským katolíkům,
9% k evangelickým církvím,
4% k československé církvi,
1% k různým křesťanským denominacím.

Vyznavači mimokřesťanských vyznání nebyli naším výzkumem zjištěni.

V těchto výsledných číslech došlo k nevelkému posunu ve prospěch evangelických církvi. Jeden z pěti okresů, v nichž

se výzkum prováděl, byl Vsetín, který má vyšší podíl evangelického obyvatelstva než ostatní okresy kraje. Byli jsme si toho vědomi a volili jsme jej jako oblast výzkumu právě proto, abychom do vzorku dostali dostatečně velkou skupinu evangeliků, reprezentativní pro další analýzu jednotlivých stránek náboženského života.

D. Rozšíření religiozity a typu religiozity v jednotlivých společenských skupinách podle základních objektivních ukazatelů

1. Rozšíření religiozity v různých věkových skupinách obyvatelstva

	20-30	31-40	41-50	51-60	60 a více roků
A	31 %	35 %	33 %	24 %	23 %
B	25 %	25 %	29 %	38 %	45 %
C	44 %	39 %	38 %	38 %	32 %

Nejvyšší procento vyhraněných ateistů vykazuje generace mezi 30–40 roky. Je v ní 35% ateistů, to jest 5% nad společenským průměrem. Tato generace byla zasažena revolucí ve věku, kdy je člověk nejvnímavější a uvědoměle si dotváří světový názor do definitivní podoby. Nepatrně za ní, ale ještě výrazně nad průměrem je generace mezi 40–50 roky. Nejmladší generace dospělých je ateisticky méně vyhraněna než obě předchozí, zůstává však stále ještě nepatrně nad průměrem. Výrazně klesá počet ateistů u generace 50–60letých a u nejstarších osob nad 60 roků. Jsou to lidé, kteří již opouštějí věk plně tvůrčí produktivity, kterýžto přechod bývá doprovázen větším příklonem k náboženství.

Křivka plně religiozity má výrazně vzestupnou tendenci s růstem věku. Roste na účet obou ostatních sledovaných skupin – ateistů i nevyhraněných. Vysoko nad průměrem jsou obě nejstarší věkové skupiny. Zajímavým zjevem je plató, které na počátku žebříčku vytvářejí obě nejmladší generace dospělých. Jejich religiozita je naprosto vyrovnaná. Generace 30–40 má tedy nejprůběžnější ukazatele nejen z hlediska rozšíření ateismu, ale i z hlediska rozšíření religiozity. Ale i nejmladší generace má statisticky stejně nízké procento věřících. Znamená to, že se nám ji sice nepodařilo v žádoucí míře získat pro vyhraněné ateistický světový názor,

ale že se jí také nepodařilo získat pro náboženství.

Poměrně nejvyšší procento nevyhraněných vykazuje nejmladší generace dospělých. Je to varující fakt, který ukazuje na nedostatek účinnosti a přesvědčivosti naší ideově výchovné práce, neboť jde již o občany, kteří vyrůstali v naší společnosti. Jejich světonázorová nevyhraněnost je tím závažnější, že jde o generaci, která je v plném populačním věku a na níž do značné míry leží i odpovědnost za výchovnou orientaci dětí. V tomto ohledu se situace ještě zhoršuje tím, že babičky a dědečkové, kteří v péči o děti pomáhají a často tuto péči přebírají, patří k nejreligioznějším generacím.

Tři střední generace kolísají počtem procent nevyhraněných těsně kolem průměru. Nejstarší generace je 8⁰/₀ pod průměrem, ale tento pokles je ve prospěch příklonu k náboženství.

2. Rozšíření religiozity podle pohlaví

	Muži	Ženy
A	36 %	24 %
B	25 %	37 %
C	39 %	40 %

Nejzajímavějším faktem je vyrovnanost procenta mužů a žen ve skupině občanů, kteří nemají k náboženství vyhraněný vztah. Je to početně nejsilnější skupina a přichází v první řadě v úvahu jako objekt, na který je třeba zaměřit pozornost v ideologické práci. Skutečnost, že jsou v ní zastoupeni muži ve větším procentu, než byl náš původní předpoklad, má bezprostředně praktický význam.

V obou krajních skupinách ateistů a věřících jsou procenta mužů a žen v obráceném poměru. Religiozita žen je výrazně vyšší. — Rozdíl mezi oběma sloupci je 12⁰/₀. Tak značný rozdíl je i podle závěrů církevních sociologů náboženství známkou ztráty prestiže náboženství v dané společnosti.

V jistém smyslu tento obraz koriguje vnitřní rozvrstvení věřících podle typu religiozity.

I když procento věřících mužů je nižší než žen, skladba věřících podle typu religiozity je u mužů z hlediska náboženství

Typ religiozity:		
Typ	muži	ženy
Alfa	25 %	32 %
Beta	52 %	45 %
Gamma	23 %	23 %

lepší. Mezi věřícími muži a ženami je stejně velký podíl těch, kdo v náboženství vidí základní orientaci života. Výrazně vyšší je však mezi věřícími muži procento křesťanů, spjatých s církevním společenstvím.

Konstatujeme-li různý stupeň vlivu náboženství mezi ženami a muži, je třeba upozornit na některé jiné relace, které se nám promítají do tabulky vztahu pohlaví k náboženství. Mezi ženami je větší procento osob v nejstarších věkových skupinách. Religiozitu žen zvedá také ta část našich občanek, která zůstává uzavřena v domácnosti a jejichž vazba na společnost je zprostředkována přes manžela. Ženy tvoří hlavní kádru pracovník v zemědělství. Konečně průměrné vzdělání žen je nižší než u mužů a z tabulky vztahu religiozity a vzdělání je zřejmé, že i zde se doplňují dva faktory působící stejným směrem.

Nemůžeme se v rámci tohoto článku pokusit o výklad uvedeného faktu. Že však příčiny vyšší religiozity žen tkví v první řadě ve společenských podmínkách jejich života a ne v biologicko-psychologických faktorech, naznačuje přesvědčivě podíl věřících žen v různých skupinách podle jejich začlenění do společenského výrobního procesu.

	Ženy v domácnosti	Důchodkyně	Ženy zaměstnané mimo zemědělství	Ženy pracující v zemědělství
A + C	55 %	41 %	71 %	24 %
B	45 %	59 %	29 %	76 %

3. Rozšíření religiozity ve skupinách podle rodinného stavu

Obdobné je rozšíření religiozity mezi svobodnými a rozvedenými. V těchto skupinách výrazně dominují lidé s nevyhraněným vztahem k náboženství. U svobodných je procento ateistů i věřících stejně

	Svobod- ný	Ženatý	Ovdově- lý	Rozve- dený
A	25 %	32 %	18 %	23 %
B	25 %	31 %	41 %	27 %
C	50 %	37 %	42 %	50 %

vyšší a je pod společenským průměrem o 50%. U rozvedených existuje v obou krajních skupinách rozdíl, a to ve prospěch procenta religiózních. Ukazuje to zřejmou neopodstatněnost iluze, jakoby náboženství upevňovalo rodinu a zabráňovalo růstu rozvodovosti (samozřejmě nemůžeme dělat ani opačný závěr ve prospěch ateismu). Naopak však rozbití rodiny a deziluze v osobním citovém životě je – zdá se – momentem, který pro mnohé z nich činí náboženství přitažlivější.

U ženatých a vdaných osob pozorujeme určitější názorové vyhranění a stabilizaci v obou směrech. Procento věřících i procento ateistů se dostává nad průměr s nepatrným rozdílem ve prospěch ateistů. Zato mezi ženatými a vdanými osobami je procento nábožensky nevyhraněných lidí relativně nejnižší.

K výrazné změně ve vztahu k náboženství dochází u ovdovělých. Ztráta životního druhu má zřejmě za následek silný příklon k náboženské víře. Procento ateistů zůstává hluboko pod společenským průměrem a věřící dosahují mezi ovdovělými 420%, tj. 120% nad průměr. Nabízí se zde i souvislost s jinými tabulkami: vyšší průměrný věk vdovců a vdov, převaha žen v této kategorii.

4. Rozšíření religiozity ve skupinách podle počtu dětí

	Žádné	Jedno	Dvě	Tři	Čtyři	Pět	Více
A	27 %	34 %	34 %	31 %	27 %	17 %	9 %
B	28 %	25 %	30 %	28 %	47 %	54 %	61 %
C	45 %	41 %	36 %	41 %	26 %	29 %	30 %

Skupina bezdětných občanů se vztahem k náboženství podobá skupině svobodných, což je pochopitelné, protože se do značné míry kryjí. Výraznou převahu mají lidé s nevyhraněným vztahem k náboženství a téměř stejné je procento ateistů a věřících.

Z nepatrné převahy věřících nelze dělat žádné opodstatněné závěry.

V našich podmínkách mají optimální situaci rodiny s jedním až dvěma dětmi; ještě i rodiny se třemi dětmi se „vejdou“ do podmínek, které společnost běžně poskytuje. Rodiny s větším počtem dětí jsou již méně časté, ve městech přímo výjimkou. Běžný standard jim není uzpůsoben, a to znamená větší nároky na rodiče, jejich čas, možnost kulturního využití apod. Tyto skutečnosti se zřejmě odrážejí i na rozšíření religiozity. V osvětlování závislosti v tomto vzájemném vztahu je však třeba mít v patrnosti i zpětný vliv náboženské ideologie (zvláště katolicismu), jejich norem, týkajících se rodinného a sexuálního života na počet dětí.

Ještě mezi občany se třemi dětmi je procento ateistů vyrovnané s průměrem. Ateisté mezi občany se 4 dětmi jsou zastoupeni ve stejné míře jako mezi bezdětnými. Rozdíl je však v tom, že tito rodiče, pokud nejsou ateisty, neinklinují k nevyhraněnému typu, ale k věřícím. Jak tabulka ukazuje, počínaje třetím dítětem se zvyšujícím počtem dětí klesá procento ateistů mezi rodiči. Procento věřících prudce vzrůstá s počtem dětí.

5. Rozšíření religiozity podle stupně urbanizace

Prakticky rovnoměrně jsou v různě velkých obcích rozloženi občané, jejichž poměr k náboženství je nevyhraněn. Procento kolísá všude kolem společenského průměru. Z poměru obou krajních skupin ateistů i věřících lze vyvodit závěr, že s rostoucí velikostí skupinou obce roste podíl ateistů a klesá podíl věřících. Předěl kvalitativního významu je mezi obcemi do

10 000 nebo nad 10 000 obyvatel. V prvních je procento věřících nad celospolečenským průměrem, ve velkých obcích je pod celospolečenským průměrem. Tato situace určuje celkové ovzduší a mentalitu obyvatel, přičemž nevyhraněná skupina tvoří pasiv-

	Obec do 2.000 obyvatel	Obec 2-10.000 obyvatel	Obec 10-50.000 obyvatel	Obec 50 a více tisíc obyvatel
A	20 %	26 %	40 %	46 %
B	41 %	34 %	22 %	13 %
C	39 %	39 %	38 %	42 %

ně přízpusobivé pozadí. Nejvypjatější je situace ve venkovských obcích do 2000 obyvatel, kde 41% věřících a 39% nevyhraněných tvoří společně většinu, mající ještě silnou dávku závaznosti ve veřejném mínění. Uvědomme si, že v obcích do 2000 obyvatel žije 33% všech občanů kraje, v obcích od 2 do 10 000 obyvatel žije 25% obyvatel. To znamená, že celkem 58% občanů žije v kolektivech, kde prestiž náboženství je narušena jen velmi slabě a kde ateisté tvoří menšinu.

Značně rozdílná je situace ve větších městech, kde pokles zájmu o náboženství většiny obyvatel prakticky izoloval věřící. Náboženství nemá ani v očích veřejnosti prestiž, která by mohla být jistou protiváhou oficiálnímu negativnímu hodnocení. Z toho vyplývá i dosti výrazný pocit inferiority, kterému věřící v tomto prostředí podléhají. Rozdíl v základní pozici náboženství i v celkovém ladění prostředí malých obcí a měst je důležitým orientačním východiskem úsilí za laicizaci společnosti. K této otázce je neméně důležitá charakteristika typu religiozity uvnitř skupiny věřících.

	Obec do 2.000 obyvatel	2-10.000 obyvatel	10.000 až 50.000 obyvatel	Více než 50 tisíc obyvatel
Alfa	27 %	22 %	37 %	67 %
Beta	48 %	53 %	42 %	26 %
Gamma	25 %	25 %	21 %	7 %

Obraz podlomené pozice náboženství ve městech se ještě prohlubuje. Z hlediska náboženství je struktura věřících krajně nevýhodná. Optimální situaci v tomto směru však nemají nejmenší vesnice, ale obce od 2 do 10 000 obyvatel. Právě zde je církevní společenství nejsilnější a zdá se také nejschopnější odolávat tlaku skutečnosti, která je neustále rozleptává.

6. Rozšíření religiozity ve vztahu k pohybu obyvatel

	Přistěhovalí v posled. 5 letech	Přistěhovalí 1949-1957	Přistěhovalí 1945-1948	Starousedlíci
A	41 %	45 %	42 %	21 %
B	17 %	17 %	20 %	39 %
C	41 %	39 %	38 %	39 %

Tabulka doplňuje předchozí podtržením vlivu tradičního sousedského kolektivu na udržování religiozity.

Jako v předchozí tabulce i zde je střední skupina nevyhraněných nevýrazně rozčleněna a rozložena téměř rovnoměrně kolem průměru s výkyvy plus minus 2%.

Obě krajní skupiny – věřící i ateisté – svým podílem dokazují vliv stabilní usedlosti a obklopení tradičním sousedským kolektivem na udržování religiozity. Mezi starousedlíky je jenom 21% ateistů, zato 39% plně věřících lidí.

Přestěhovalci ze všech poválečných období jsou na náboženství fixováni mnohem méně. Je nutno mít na zřeteli, že zde stejným směrem působí řada faktorů: prakticky jednosměrné přestěhovalectví z menších obcí do větších, v pohybu je převážně nezemědělské obyvatelstvo (výjimku tvoří přesídlenci z prvních poválečných let, u nichž je také ukazatel religiozity nepatrně posunut ve prospěch věřících). Přesídlují se hlavně lidé v produktivním věku, po přesídlení je přerván kontakt s kolektivem bývalých spoluvěřících.

Poslední skutečnost se také výrazně odráží na typech religiozity, jejichž skladba je odlišná u starousedlíků a „přesídlenců“. Zatímco 77% věřících, žijících stabilně v určitém místě, je svázáno se skupinou souvěrců jak obsahem víry, tak i jejího projevu a jen 23% stojí mimo církevní organizaci, u přistěhovalých je skutečnými členy církevního společenství jen 52% věřících, zatímco 48% stojí mimo ně.

	Přistěhovalí	starousedlíci
Alfa	48 %	23 %
Beta	41 %	49 %
Gamma	11 %	28 %

7. Rozšíření religiozity uvnitř jednotlivých sociálních skupin

	Dělník	Zaměstnanec	Intelligence	Žena v domácnosti	Důchodce	Zemědělec
A	24 %	40 %	51 %	21 %	29 %	7 %
B	30 %	21 %	15 %	45 %	38 %	73 %
C	46 %	39 %	34 %	34 %	33 %	20 %

V obou vyhraněných skupinách ateistů i věřících má nejprůběžnější ukazatele inteligence a zaměstnanci, kteří jsou z obou hledisek na druhém místě. Jsou to také jediné dvě sociální skupiny, u nichž procento ateistů přesahuje společenský průměr. Dělníci jsou na žebříčku věřících na třetím místě a představují společenský průměr. Avšak v procentu vyhraněných ateistů je předstihují dokonce i důchodci. Tuto situaci nejsme oprávněni generalizovat. Jestliže ve většině ukazatelů jsou rozdíly mezi Severomoravským krajem a jinými českými kraji z našeho hlediska prakticky nevýznamné (větší rozdíly lze očekávat u Prahy a Severočeského kraje), tedy speciálně u tohoto údaje můžeme předpokládat, že je do značné míry ovlivněn specifickou strukturou dělnictva na Ostravsku. Rozmach průmyslové výroby sem stáhl velký počet lidí, kteří pracují v Ostravě dočasně nebo i trvale, ale rekrutují se ze silně religiozního venkovského prostředí. Příliv nových pracovníků jde jak ze Slovenska, tak i z vlastního zemědělského „zázemí“ kraje. Dělníci zůstávají bydlet v prostředí, z něhož pocházejí, nebo dojíždějí domů aspoň na neděli. Kontakt s původním prostředím není zcela přerušován. Dochází u nich sice k postupnému přizpůsobování, splývání s novým prostředím, osvojování si návyků i myšlení typického pro průmyslové dělníky – ale tato proměna je proces, který musí mít svůj čas. Tento jev a jeho význam pro problematiku, kterou zkoumáme, by bylo třeba podrobněji prostudovat. Nejnížší procento ateistů je mezi ženami z domácností a rolníků. V této poslední skupině je ještě navíc výrazný rozdíl mezi členy JZD a soukromými zemědělci. U soukromých rolníků jde ve vztahu k náboženství spíše o rozdíly v typu a intenzitě víry – důsledný ateismus je v tomto prostředí

prakticky neznámý (mezi členy JZD máme 8% ateistů, mezi soukromými rolníky 0%, mezi členy JZD máme 68% věřících, mezi soukromými rolníky 94%).

Překvapivým faktem je poměrně vysoké procento ateistů mezi důchodci. Jde v první řadě na úkor nevyhraněné skupiny, kde jsou důchodci pod společenským průměrem. Věřící jsou mezi penzisty podle očekávání zastoupeni dosti silně.

V rozšíření religiozity mezi jednotlivými sociálními skupinami ukazuje náš výzkum jisté rozdíly ve srovnání s obdobnými materiály ze západoevropských zemí, a to ve prospěch inteligence a zaměstnanců.

Výkyv procenta ateistů pod průměr není u dělníků doplněn opačným výkyvem ve směru plné religiozity, ale poměrně vysokým procentem občanů nevyhraněných ve vztahu k náboženství. Dělníci jsou jedinou společenskou skupinou, v níž tento typ převažuje nad společenský průměr.

8. Rozšíření religiozity ve vztahu ke stupni vzdělání

	Základní	Střední školské	Střední odborné	Vysokoškolské
A	24 %	35 %	43 %	62 %
B	35 %	31 %	21 %	6 %
C	42 %	34 %	36 %	32 %

S růstem vzdělání roste podíl ateistů, klesá podíl věřících i nevyhraněných občanů. Tento závěr, přestože není překvapivým, není také ničím samozřejmým. Je opět rozdílný od materiálů z výzkumu religiozity v kapitalistických zemích.

Velmi nízké je procento věřících mezi vysokoškolsky vzdělanými lidmi, poměrně uspokojivý je stav religiozity občanů s odborným středním vzděláním. Občané se všeobecným středním vzděláním se dělí ve vztahu k náboženství do všech skupin téměř rovnoměrně. Protože celospolečenský průměr takovému poměru neodpovídá, je u nich podíl nábožensky nevyhraněných pod průměrem a procento ateistů i věřících nad průměrem. Poměrně stále ještě vysoké procento věřících v celospolečenském průměru je prakticky určováno světonázorovou orientací převládající masy občanů se základním vzděláním.

9. Rozšíření religiozity mezi příslušníky různých národů

	Čech	Polák	Slovák
A	31 %	9 %	13 %
B	29 %	75 %	30 %
C	39 %	16 %	57 %

Pro srovnání přicházejí v úvahu jenom tři největší národnostní skupiny, žijící na území kraje: Češi, Slováci a Poláci. Příslušníci jiných národností se promítli do vzorku v počtu příliš nízkém na to, aby – rozdělení ještě podle dalších kritérií – mohli spolehlivě reprezentovat určité názory nebo postoje.

Češi, kteří tvoří převládající část obyvatelstva, určují svým poměrem k náboženství a typem religiozity prakticky celospolečenský průměr. V nepatrné odchylce od průměru se spíše projevuje rozdíl v religiozitě mezi nimi a příslušníky ostatních národů.

Nejreligióznější národností na Ostravsku jsou Poláci, mezi nimiž je pouze 9% ateistů, ale zato plně $\frac{3}{4}$ věřících. Zde je nutno vidět i vazbu náboženské a národnostní otázky, které ve vědomí Poláků mají úzkou souvislost, danou historickým vývojem. Hluboko pod celospolečenským průměrem je mezi polským obyvatelstvem také zastoupen typ nábožensky nevyhraněných lidí – představují pouze 16%.

Pozoruhodná je struktura religiozity mezi Slováky, usedlými nebo pracujícími na území Severomoravského kraje. Vyhraňování ateistů jsou mezi nimi v menšině jak absolutně, tak ve srovnání s průměrným procentem. Je jich jen 13%. Proti očekávání však ani plně věřící občané mezi Slováky nepřesahují průměrné procento. Reprezentují přesný celospolečenský průměr: 30%. Výrazně vede skupina nábožensky nevyhraněných. Víra Slováků na Ostravsku je tedy značně vágní, jejich vztah k náboženství je podlomen více, než jsme předpokládali. Na druhé straně však není nahrazen jiným, důsledně materialistickým pohledem na svět. Změny v jejich vědomí jsou zřejmě výsledkem působení nové společenské situace, do níž byli zasazeni, oslabením svazků s církevním a vesnickým kolektivem, k němuž dříve náleželi.

Načrtnutý obraz ještě prohlubuje tabulku typu religiozity.

	Čech	Polák	Slovák
Alfa	28 %	21 %	50 %
Beta	49 %	52 %	29 %
Gama	23 %	28 %	21 %

Z hlediska struktury religiozity mají Slováci nejméně výhodné ukazatele. Jejich vazba na křesťanská dogmata a církevní organizaci je nejen slabší než u Poláků, ale je dokonce mnohem horší než u českého obyvatelstva.

Ze všech těchto údajů vyplývají jednoznačně dva hlavní závěry.

1. Dochází k výraznému přesunu náboženství na okraj společenského dění. Náboženství má pozice převážně v těch společenských skupinách a v těch oblastech skutečnosti, které buď dožívají, nebo které se dosud radikálně neproměnily tak, aby odpovídaly potřebám dneška. Ty složky obyvatelstva, které představují aktivní jádro společnosti, jejichž činnost je svázána s progresivními formami výroby a jejichž životní podmínky tomu odpovídají, ztrácejí o náboženství zájem. Věřící mají převahu mezi občany starších věkových skupin, ateisté mezi občany v produktivním věku; věřící mají převahu mezi ženami, ateisté mezi muži; věřící převládají v malých obcích, ateisté ve velkých městech; věřící jsou zastoupeni mezi zemědělským obyvatelstvem, ateisté v odvětvích svázaných s rozvojem průmyslové společnosti. Mezi věřícími je katastrofální nedostatek inteligence a lidí s vyšším vzděláním, což je velmi nebezpečný jev pro každé ideové hnutí.

Toto konstatování nemá být nedoceněním významu určitých společenských skupin nebo činností. Je však zřejmé, že právě ty složky společnosti, v nichž má náboženství své pozice, sice v socialistickém dnešku žijí, ale jejich forma existence tomu plně neodpovídá. Stojí ještě před „svou revolucí“. Společnost projektuje jejich podstatné přeměny, protože bez toho se nehne kupředu – ale současně základní přeměna způsobu práce i života je prvořadým vstřícným požadavkem všech těchto

skupin. Proto ji musí být a bude dosaže-
no. Vyrovnání a připodobnění je však po-
hyb ve směru k těm podmínkám života,
v nichž náboženství svoji základnu ztrácí.

Současně však musíme konstatovat, že
náboženství si dosud udržuje v masách
relativně širokou základnu a zůstává ideo-
logií, jejíž vliv nemůžeme přehlížet.

2. Uvnitř náboženství dochází k ideové
a organizační uvolněnosti. Značný podíl
věřících se stal lhostejným k základním
obsahům křesťanství a ztratil spojení s cír-
kevním společenstvím. Mimocírkevní for-
my víry jsou u nás jednak následkem
předcházejícího historického vývoje (zde
bychom došli až k problému přervání cír-
kevně náboženské kontinuity, která u nás
postihla obě větve křesťanství a měla za
následek oslabení svazku lidí s organizo-
vanými formami náboženství) jednak pro-
duktem rozpadu křesťanství v moderní
společnosti, individualizace víry, subjektivi-
zace náboženských představ. I když non-
konformní náboženství může být u jed-
notlivců velmi silné a hluboce zakořeněné,
přesto jako pravidlo platí, že v konkré-
tních podmínkách současné společnosti je
individuální víra mnohem méně stabilní
a schopná odolávat tlaku reality, která ji
obklopuje a rozleptává.

II. Pohyb religiozity

První výzkum religiozity tohoto typu byl
v poválečném Československu proveden
v letech 1946 a 1947 Ústavem pro výzkum

Věříte v boha?

	Věří	Připouští jeho existenci	Nevěří	Nepře- mýšlí o tom
1946	64 %	16 %	12 %	8 %
1963	34 %	10 %	37 %	16 %

Věříte, že Kristus byl vtěleným bohem?

	Věří	Připouští to	Nevěří	Nepře- mýšlí o tom
1946	33 %	18 %	37 %	11 %
1963	24 %	10 %	40 %	23 %

Chodíte do kostela?

	Pravi- delně	Občas	Jen o velkých svátcích	Nikdy
1946	20 %	43 %	14 %	24 %
1963	13 %	21 %	15 %	50 %

Modlíte se v soukromí?

	Pravi- delně	Občas	Při zvlášť. příleži- tostech	Nikdy
1946	28 %	28 %	14 %	29 %
1963	15 %	16 %	11 %	54 %

Cítíte nechuť k příslušníkům některého
vyznání?

	Ke katolíkům	K evangel.	K židům	K sektářům	K ateistům	K několika	K nikomu
1946	7,4 %	1,3 %	15,9 %	—	8,2 %	—	67,2 %
1963	3,8 %	0,07 %	1,6 %	3,3 %	1,7 %	3,2 %	86,1 %

veřejného mínění v Praze. Obsáhl obyva-
telstvo českých zemí. Z tohoto výzkumu
jsme převzali do naší ankety 10 otázek,
abychom mohli zjistit, došlo-li v názorech
a postoji obyvatel za uplynulé období ke
změně a v jakém směru. I když základní
soubor obou výzkumů není totožný (sou-
časný výzkum vyšetřil jen $\frac{1}{5}$ souboru
z předchozího šetření) při menší opravě
hrubé srovnání je možné. Uveďme jako
příklad odpovědi na 5 základních otázek.

Jaké závěry vyplývají ze srovnání vý-
sledků obou výzkumů?

1. *Pokles religiozity.* Podle všech zkou-
maných znaků, zahrnujících jak nábožen-
ské vědomí, tak i náboženské postoje, do-
šlo k prudkému sestupu religiozity. Pohy-
buje se od téměř jedné poloviny u víry
v boha do jedné čtvrtiny u víry v Krista.
Ještě větší pokles vykazuje počet zastánců
náboženské výchovy dětí. Zatímco v době
prvního výzkumu pokládala náboženskou

výchovu dětí za prospěšnou i značná část občanů, kteří sami byli k náboženství lhostejní a dokonce nevěřili v boha, v současné výzkumu se procento lidí, vyslovujících se pro náboženskou výchovu dětí, prakticky kryje s procentem plně věřících občanů.

2. *Vzestup uvědomělého ateismu.* Chápeme-li jako uvědomělého ateistu občana, který na všechny otázky týkající se religiozity dal negativní odpověď, zjišťujeme, že k tomuto vyhraněnému typu náleží 30% dospělých obyvatel. Před 16 léty bylo takových občanů méně než 12%. Přesné procento ateistů z doby prvního výzkumu neznáme, výsledky byly zpracovány jen podle jednotlivých ukazatelů. Zde je třeba upozornit, že do pojmu ateista, tak jak je v našem výzkumu vymezen, nejsme oprávněni vkládat žádný další obsah. Nemáme například právo předpokládat, že všichni ateisté jsou současně marxisty.

3. *Relativní stabilita konformně církevních forem víry ve srovnání s vírou nonkonformní.* Zajímavým výsledkem současného výzkumu je fakt, že konformní víra se udržuje úporněji než víra nonkonformní. Jak již uvedeno, pokles víry v boha (základní ukazatel nonkonformní víry) je mnohem větší, než pokles víry v Krista (základní ukazatel konformně křesťanské víry). Zdá se, že pevně organizované jádro celého komplexu věřících vykazuje větší odolnost.

4. *Výrazný růst tolerance jak jednotlivých denominací mezi sebou, tak i ve vzájemném posuzování ateistů a věřících.* (Tento závěr je naprosto jednoznačný, i když třebaže varianty odpovědí v obou výzkumech byly různé, což ztěžuje přesné vyčíslení „antipatií“ k jednotlivým vyznáním.) Zdá se, že se v tomto jevu odrážejí dvě věci: a) církve zbaveny mocenských pozic se přestaly jevit nebezpečím a jejich příslušníci představiteli určité politické a společenské tendence. Tím, že bylo náboženství vytlačeno na okraj společnosti a že nemá možnost výrazně zasahovat do současného dění, přestali se lidé vzájemně apriorně hodnotit jako příslušníci určité náboženské skupiny a ve vzájemných vztazích se stali určujícími jiné vazby. b) Reakce mas na některé přehmaty a unáhlenosti v úsilí o laicizaci společnosti.

Posun ve vlivu a významu náboženství můžeme sledovat i na některých materiá-

lech vzatých pouze z posledního výzkumu. 1. *Srovnání religiozity následných generací* Občanům byla položena otázka, zda – srovnávají-li svůj poměr k náboženství s poměrem svých rodičů – docházejí k závěru, že rodiče byli zbožnější, nebo oni jsou zbožnější, nebo mezi oběma generacemi není rozdílu. Odpověď je následující:

rodiče byli zbožnější – 61%

jsem zbožnější než rodiče – 1%

není mezi námi rozdíl – 38%

První číslo o zbožnějších rodičích musíme korigovat z několika hledisek. Je si třeba uvědomit, že děti nemají vždy dost jasný obraz o smýšlení svých rodičů, a to hlavně v takovém případě, jako je tento. Právě z pedagogických důvodů se rodiče mnohdy nezmiňují před dětmi o vlastních pochybnostech a tak zůstávají v jejich očích právě těmi, kdo vedli a vychovávali k náboženství, posílali do kostela, na katechismus atd. V době, kdy děti dospívají a mohly by si udělat obraz přesnější, rodiče přecházejí do nejvyšších věkových kategorií a v této době dochází k příklonu k náboženství. Dále; že rodiče byli zbožnější, odpovídají nejen ateisté nebo lidé s vlažným postojem k náboženství, ale – a to velmi často – právě věřící. V odpovědi se odráží spíš subjektivní pocit neuspokojení nad hloubkou vlastní víry než skutečné ochladnutí k náboženství. Odpověď tedy ani v tomto případě není zachycením objektivní skutečnosti, ale je v jistém smyslu výrazem sebekritiky tázaného. Odpověď na tuto otázku musíme tedy vždy hodnotit velmi opatrně jako dojem, který o relaci má generace dětí, ne však jako spolehlivé zjištění, že tato relace je skutečně taková, jak se jim jeví. I s tímto omezením však výpovědi jednoznačně prokazují pro náboženství pesimistické hodnocení intenzity víry v následných generacích. Nejzajímavějším (a v jistém smyslu nejspolehlivějším) údajem je 1% zbožnějších občanů v druhé generaci – což je pro náboženství velmi negativní výsledek.

2. *Stálost denominací v poměru k předcházející generaci*

Na základě srovnání církevní příslušnosti šetřených občanů s církevní příslušností jejich rodičů, na základě odpovědí daných ve výzkumu 1963 jsme došli k těmto výsledkům.

	Řím. katolik	Evange- lík	Česko- slovenský	Bez vyznání
I. gen.	70 %	10 %	6 %	0,33 %
II.	44 %	9 %	4 %	42 %

V generaci rodičů jsme brali v úvahu pouze ty rodiny, kdy oba rodiče příslušeli ke stejnému vyznání. Rodiny, kde rodiče příslušeli k různým vyznáním, nebo kde jeden byl bez vyznání a druhý v církvi, nebereme v konečném zpracování v úvahu pro malý počet, který nedovoluje vyvozovat spolehlivé závěry. Z tabulky je zřejmé, že církevní společenství svých rodičů opustilo 41% občanů. 63% občanů, jejichž rodiče byli katolíky, se dnes samo hlásí ke katolicismu. 84% občanů, jejichž rodiče byli evangelíky, se samo dnes hlásí k protestantismu. 66% občanů, jejichž rodiče byli příslušníky československé církve, se samo dnes hlásí k této církvi.

Na 100 evangelíků v druhé generaci připadá tedy jen 75 církvi věrných katolíků. Rozklad církevního společenství probíhá v římskokatolické církvi rychleji a důsledněji. Lidé, kteří se rozešli s náboženstvím, se zpravidla přestávají považovat za příslušníky církve. Rozklad evangelických sborů postupuje pomaleji, ale přece jen ve větší míře, než ukazují svrchu uvedená čísla. Do jisté míry probíhá diferenciace ještě uvnitř sboru a mnozí lidé, jejichž vztah k náboženství se silně narušil nebo zcela zanikl, pokládají se nadále za členy církve. Tato skutečnost se nepatrně odrazila i v rozložení věřících a ateistů formálně či reálně příslušejících k církvím. Rozbory dílčích ukazatelů (které zde nemáme možnost uvádět), ukazují, že ve skutečné religiozitě mají totiž katolíci některé ukazatele příznivější než evangelíci, neboť „narušené elementy“ katolickou církev opustily. Rozdíl v intenzitě religiozity poněkud koriguje předchozí závěr, vyplývající z poklesu členů církve v druhé generaci. Zdaleka jej však nevyrovnává a tudíž poznatek o větší odolnosti evangelických církví je platný i se zřetelem na tabulky jednotlivých ukazatelů.

3. Proces sekularizace probíhající uvnitř jednotlivých denominací

Příslušnost k církvi se nekryje s religiozitou. Jak známo, existuje jistá část ob-

čanů, kteří byli zapsáni v jednotlivých církvích, nebo se ještě dnes za členy církvi pokládají a přitom jejich příslušnost je čistě formální. Na druhé straně ne každý, kdo stojí mimo církevní společenství, je ateistou.

Stav religiozity členstva různých církví nám ukazuje následující tabulka: z občanů, kteří se dnes sami pokládají za členy církve, je mezi

	Řím. katolik	Evange- lík	Čs.	Bez vyznání
A	8 %	7 %	20 %	62 %
B	55 %	52 %	21 %	2 %
C	37 %	41 %	59 %	36 %

Ze sledovaných denominací má nejnižší procento skutečně věřících příslušníků Československá církev. 21% plně věřících je neobyčejně nízké číslo, signalizující krajní úpadek. 20% členů patří k církvi naprosto formálně, jsou vyhraněnými ateisty. Lze mít oprávněné pochybnosti, zda nepočtené jádro věřících je s to působivě usměrňovat kolisající většinu.

Rozdíl mezi katolíky a evangelíky není statisticky významný.

Pro srovnání s předcházející generací uveďme ještě další tabulku, která ukazuje religiozitu občanů ve vztahu k vyznání a církevní příslušnosti rodičů. Občané, pocházející z rodin, kde oba rodiče byli:

	Katolíky	Evange- líky	Čs.
A	28 %	18 %	40 %
B	34 %	39 %	9 %
C	38 %	43 %	51 %

Stupeň religiozity občanů, pocházejících z československých rodin ještě prohlubuje obraz rozpadu církve, zřetelný již v předchozí tabulce. 9% věřících v druhé generaci je číslo, které netřeba komentovat.

Výrazný rozdíl proti předcházející tabulce je však v situaci evangelíků a katolíků. 18% nevěřících dětí v evangelických rodinách znamená sice také značný úpadek zbožnosti, ale zdaleka ne takový, jak jej prožívají ostatní denominace. Relativní pevnost evangelíků se zde projevuje stejně přesvědčivě, jako v ukazatelích odlivu z církvi.

4. Proces oslabování náboženského a církevního života občanů

Z hlediska oslabování náboženského života a jeho ústupu jsme sledovali uvolňování vazeb věřících k jednotlivým stránkám náboženského a církevního života. Sledovali jsme kategoricky negativní odpovědi na dílčí ukazatele religiozity u skupiny plně věřících občanů. „Žebříček“ těchto odpovědí je současně ukazatelem postupu ochabování náboženské víry.

Tak z lidí plně religiózních

- 53,23% nečte nábožensky zaměřené knihy a časopisy
- 31,34% přestalo promýšlet významné životní kroky z hlediska náboženství
- 14,10% nevyznává veřejně svoji náboženskou víru
- 10,14% přestalo přijímat svátosti
- 7,86% nemá manžela stejné víry
- 4,35% přesto, že věří v boha, nevěří v posmrtný život
- 3,59% neuzavřelo církevní sňatek
- 3,20% nepovažuje náboženskou výchovu za potřebnou pro děti
- 2,29% se přestalo považovat za člena jakékoliv církve
- 0,78% nevěří, že Kristus byl vtěleným bohem a tudíž
- 0,61% nedalo pokřtít své děti.

Z uvedených čísel je patrný stejný závěr, který se nám rýsuje ze srovnání materiálů obou výzkumů. Nejstabilnější složkou náboženského vědomí našich občanů je víra v Krista, která je jádrem, na jehož zachování stojí nebo s nímž padá celková religiozita. Na tuto víru jsou vázány ostatní složky.

Z druhé strany — ze strany ústupu víry, první známkou ochabnutí je nedostatek péče o posilování a prohlubování víry: ztráta zájmu o ideologické a teoretické otázky náboženství. Sem patří nejen četba článků a statí náboženského obsahu, ale

i četba Písma svatého, modliteb, životů svatých apod.

Dalším, ještě závažnějším ústupem je stav, kdy náboženství přestává být kompasem pro praxi člověka, kdy ztrácí svůj charakter měřítka hodnot a život věřícího člověka je již i přes jeho vědomí určován a řízen ohledy na jiné principy, než jsou zásady náboženské.

Tyto dva momenty, které se projevují u velmi širokých mas věřících (více než polovina v prvním případě a téměř třetina v případě druhém) přes svoji závažnost si však věřící ještě nemusí uvědomovat jako příznak ochabnutí svého náboženského života. Moment, kdy pocituje svoji víru jako něco v jistém smyslu obtížného nebo nejméně nevýhodného v očích ostatních lidí, má však již charakter mimovolného přechodu na kritické stanovisko nereligiózních spoluobčanů. Neztotožňuje se s nimi, ale ustupuje jim, což přinejmenším znamená, že dává přednost klidné pozici konformity před svým posláním vyznavače, svědka.

Další statisticky velmi významná položka ukazuje na zanedbávání nábožensky nejnáročnější povinnosti křesťana — účasti věřícího na svátostech (zde nás přirozeně zajímá sociologický aspekt svátosti, jakožto integračního faktoru, nikoli aspekt teologický). I zde je však zajímavé srovnat procento lidí, kteří neplní tento základní náboženský akt (jenž je podle učení všech církví podmínkou příslušnosti křesťana k obci věřících) s procenty lidí, kteří se přes jeho opomíjení za člena křesťanské církve pokládají.

Stejně si musíme uvědomit pohled z druhé strany — že totiž 90% věřících (a v tom jsou i věřící nonkonformního typu!) ke svátostem přistupuje, což znamená ještě velmi pevnou vnitřní vazbu s křesťanstvím.